

Bir Metin İki Kültür: Shakespeare’de Söyleşimci İmgelerin Türk Edebiyat Çoğuldizgesinde Görünürlüğü

One Text, Two Cultures: Visibility of Shakespeare’s Dialogic Images in the Turkish Literary Polysystem

Araştırma/Research

Mesut KULELİ

Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, mesut.kuleli@ibu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3477-0412

ÖZET

Her toplumun yaşantısı, üretilen yazınsal eserlere yansımaktadır. Bir yazınsal metin, içine doğduğu toplumun edebiyat çoğuldizgesinden başka bir kültürün edebiyat çoğuldizgesine çevrilirken özgün metnin yansıttığı toplumsal yaşantılar yazın çevirmenlerine zorluklar çıkarabilmektedir. Bir metnin kendinden önceki metinlere bir cevap, kendinden sonraki metinlere de yol açıcı bir unsur olduğunu öne süren ve bu ilişkiyi “söyleşimcilik” olarak terimleştiren Bakhtin, bir yazınsal metnin söyleşimci imgelerle örüldüğünü öne sürerken toplumsal yaşantıların da yazınsal metinlerde söyleşimci unsurlar olarak karşımıza çıktığını belirtmiştir. Bu çalışmada, Bakhtin’in söyleşimcilik kavramı ve kuramı temel alınarak Shakespeare’in *Romeo and Juliet* başlıklı tragedyasını önceleyen metinler ile bu tragedyanın öncelediği sanatsal eserler tartışılarak aynı zamanda bu tragedya bir yazınsal metin olarak ele alınarak yansıttığı toplumsal olgular ve olaylar saptanmıştır. Özgün metinde saptanan söyleşimci toplumsal olgu ve olayları içeren söylemler, metnin dört Türkçe çevirisiyle karşılaştırılmıştır. Yanmetinsellik kapsamında çeviri metnin kapağı, çevirmen notları, çevirmen ön sözleri ve son sözleri gibi metni çevreleyen öğeler yoluyla çevirmenin görünürlüğü veya görünmezliği tartışılırken aynı zamanda yazın çevirmenlerinin tikel göstergelerin çevirisindeki görünürlük ve görünmezlik durumları da tartışmaya dahil edilmiştir. Yapılan çözümleme ve bulgular ışığında, Shakespeare eserlerinin Türk edebiyat çoğuldizgesinde çeviri eserlerin merkez konuma gelmesiyle birlikte özellikle 1940 yılları sonrası çok sayıda farklı çevirmenlerce Türkçeye kazandırıldığı; özgün metinlerdeki söyleşimci imgelerin çevirisinde yazın çevirmenlerinin görünürlük veya görünmezlik karşılıklarından birini yeğlemediği, ancak bir Shakespeare eserinde üretilen toplumsal yaşam temelli söyleşimci imgelerin çevirisinde Shakespeare imgeleminin Türk okuruna tanıtılmasıyla çevirmenlerin görünür olduğu öne sürülebilir.

Anahtar Sözcükler: yazın çevirisi, söyleşimcilik, çevirmenin görünürlüğü, edebiyat çoğuldizgesi

ABSTRACT

The lifestyle of each society is reflected in their literary works. The social experiences and communally shared knowledge reflected in an original text could cause difficulties for literary translators in translating a text from its original literary polysystem to that of another culture. Bakhtin coined the term “dialogism” for the proposition that each literary text serves as a response to the already produced literary texts while paving the way for the other literary texts to come as a response to it. Bakhtin further adds that any literary text is woven with dialogic images, and the social lifestyle of a culture should also count as dialogic elements in literary texts. In this study, the tragedy titled *Romeo and Juliet* by Shakespeare is discussed in relation to its antecedent texts and the art works pursuant to that tragedy based on dialogism. Besides the dialogic relation between that tragedy and other works of art, the social lifestyle and phenomena reflected in the text are also determined as dialogic images. The contexts with dialogic social phenomena in the original text are compared to four Turkish translations of the text. This comparison is built upon a discussion of (in)visibility of the translator in translation of specific dialogic images. In addition, the cover pages of the texts, the translator’s foreword, or the translator’s notes are also examined and analyzed with a view to discussion of the translator’s (in)visibility. As a result of the analysis, it could be suggested that Shakespeare’s works have been translated into Turkish by many translators, especially since the year 1940, with the translated literature gaining the center position in the Turkish literary polysystem. Moreover, it could be argued that the translators do not favor one end over the other in the visibility vs. invisibility spectrum in translation of dialogic images; however, introduction of Shakespearean dialogic imagination to Turkish readers in translation of social life-based dialogic images ensures the visibility of the translator in translating a Shakespearean work of literature.

Keywords: literary translation, dialogism, translator’s visibility, literary polysystem

1. Giriş

Cumhuriyet’in ilanına kadar çoğunlukla Abdullah Cevdet’in çevirileri ile Osmanlı edebiyat çoğuldizgesinde karşılaştığımız William Shakespeare, özellikle Hasan Âli Yücel’in 1940 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak kurduğu Tercüme Bürosu ile Batı klasiklerinin Türk edebiyat çoğuldizgesine kazandırılması ve çeviri eserlerin merkez konuma gelmesi ile Türk kültüründe görünürlük ve bilinirlik kazanmıştır. Itamar Even-Zohar’ın devingen bir özelliğe sahip olduğunu öne sürdüğü edebiyat, genç okur kitlesi için artık makul bir model oluşturamaz hale geldiğinde dönüm noktaları ortaya çıkar ve çeviri edebiyat merkezi konuma gelir (2000, s. 194). Çeviri edebiyatın merkezi konuma yerleşmesi, çevrilecek metinlerin saptanması gibi yayınevi politikalarından çevirmen normlarına kadar geniş bir yelpazede etkisini hissettirir. Böylece, Tercüme Bürosu’nun kuruluşuna kadar Abdullah Cevdet, Ertuğrul İlgin, İlhan Siyami Tanar, Kâmuran Günseli, Kâmuran Şerif, Mehmet Nâdir, Mehmet Şükrü Erden, Mihran Boyacıyan, Mustafa Işıksal, Nureddin Sevin, Refet Ülgen, Seniha Bedri Göknil gibi çevirmenler tarafından Türk edebiyat çoğuldizgesine tanıtırılarak çevresel durumda bulunan Shakespeare çevirileri, Tercüme Bürosu’nun 1940-1967 yılları arasındaki çeviri etkinlikleri ile daha popüler hale gelmiş ve tüm eserleri günümüze kadar onlarca çevirmen tarafından Türkçeye

çevrilmiştir. Shakespeare eserlerinin hem edebi amaçlı hem de sahnelenme amaçlı çevirilerinin merkezi konuma gelmesi, yayınevlerinin çeviri ve basım için Shakespeare eserlerini tercih etmesine neden olmuştur.

İngiliz Rönesans'ı denilebilecek Elizabeth döneminde (1558-1603) tiyatronun önde gelen ismi olan Shakespeare'in sosyolojik olgulara sıklıkla göndergeler yaparak olay örgüsü yaratması, günümüz sanat ve edebiyat araştırmalarının önemli bir unsuru olan "metinlerarasılık" yönünden çözümlenmesini mümkün kılmaktadır. Shakespeare'in hem kullandığı temalar hem de biçim ve biçemi, eserlerini Türk edebiyat çoğuldizgesinde kazandırmaya çalışan yazın çevirmenleri için zorluklar oluşturmaktadır. Bu zorluklar, sözcüklere yüklediği yan anlamlar ve özellikle yaşadığı çağın İngilizcesinin özellikleri de dahil edildiğinde daha da artmaktadır.

Günümüzde önemli bir edebiyat kuramı olan metinlerarasılık, her ne kadar bu terimi kullanmamış olsa da ilk defa Mihail Bakhtin tarafından kuramsallaştırılmıştır. Bakhtin'e göre dünyadaki tüm anlamları oluşturan olgu söyleşimdir. Söyleşim, bir söyleyenin sözcük veya sözcülerinin dinleyenler veya diğer söyleyenler tarafından algılanmasına bağlıdır. "Hayatımın ve dünyanın en az kavranabilir ve en tutarsız resmini yeniden oluşturulmak için bile tüm kurucu öğelere ihtiyaç duyarım; ben – kendi hayatımın anlatıcısı olarak – bunların hepsini, hayatımın kahramanı olan ötekilerin ağzından öğrenebilirim ancak" (Bakhtin, 2005a, s. 198). Bakhtin, söyleşimciliğin önemini otobiyografi yazımından bir örnek ile bu şekilde ifade etmiştir.

Bir yazınsal eseri incelemede biçembilimin eksik kaldığını ifade eden Bakhtin, "[s]anat yapıtını verili bir [söyleşim] içerisinde yer alan bir yanıt olarak" ele almaktadır (2001, s. 50). Söyleşimcilik kuramı dahilinde "[b]ir sözcüğün başka sözcükler arasında sergilediği [söyleşimci] yönelim, söylemde yeni ve önemli bir sanatsal potansiyel yaratır" önermesi ile Bakhtin edebiyat gibi sanatsal bir yapıtta bir sözcüğün kendi bağlamında soyutlanamayacağını, her sözcüğün tarihsel ve toplumsal anlamlarla yüklü olduğunu belirtmektedir (2001, s. 52). "Her sözcük bir yanıtı yönelir ve öndelediği yanıtlayıcı sözcükten derinlemesine etkilenmekten kaçınamaz" (Bakhtin, 2001, s. 56). Bu durumda, bir edebi eserde karşılaşılan hiçbir sözcük rasgele kullanılmamış, tam tersine bu eserde kendinden önce gelen sözcükler ile bir anlam kazanıp aynı zamanda kendinden sonra gelecek olan sözcükleri de belirler.

Karşılıklı konuşma içinde sözcük doğrudan doğruya, pervasızca gelecekteki bir yanıt-sözcüğe yönelir: bir yanıtı kıskırtır, öndeler ve kendisini yanıtın doğrultusuna göre yapılandırır. Kendisini önceden söylenen sözlerin oluşturduğu bir atmosferde şekillendiren sözcük, aynı zamanda, henüz söylenmemiş olmakla birlikte söylenmesine ihtiyaç duyulan ve aslına bakılırsa öndelediği bir sözcük tarafından belirlenir. Herhangi canlı bir diyalogda olup biten budur. (Bakhtin, 2001, s. 56)

Bakhtin'in sözcüğün söyleşimci doğası yaklaşımı sözcüğün metindeki diğer sözcükler ile kurduğu karşılıklı "diyalog" ile açıklanabilir. Buna göre her sözce, söyleyenler arasındaki canlı bir yapıttır ve toplumsal ve tarihsel anlamlarla yüklü her sözce, söyleyenler arasında cereyan eden bir önceki sözcelere bir cevap olurken kendinden sonra gelecek her sözcenin de hazırlayıcısıdır. Bakhtin'in sözcük ve sözce düzeyinde ele aldığı bu söyleşimcilik, daha sonraki edebiyat kuramcılarının

“metinlerarasılık” diye adlandırdıkları daha geniş bir çerçevede de ele alınmaktadır. “Her yazın, ‘zaten söylenmiş’, ‘zaten bilinen’ olgulara yönelmeden duramaz. [...] [Hz.] Adem’den başka hayatı boyunca söyleşimcilik yöneliminden kaçınabilen kimse olamamıştır” (Bakhtin, 1981, s. 279). Böylece, yazınsal metinler de hem toplumsal olgularla hem de diğer metinlerle kaçınılmaz bir söyleşimci ilişki (diyalog) içindedir. Her edebi metnin diğer yapıtlarla kurduğu söyleşimci ilişkiyi, edebi metinler ile toplumsal olaylar arasındaki söyleşimcilik ile genişleten Bakhtin, Dostoyevski ve Rabelais’in eserlerindeki söyleşimciliği çözümlenmiştir. Bakhtin’e göre, “Dostoyevski hakkındaki devasa literatürle ilk defa karşılaşan biri, romanlar, öyküler yazan tek bir yazar-sanatçıyla değil, birçok yazar-düşünürün-Raskolnikov, Mişkin, Stavrogin, İvan Karamazov, Büyük Engizisyoncu ve diğerlerinin- çeşitli felsefi açıklamalarıyla karşı karşıya olduğu hissine kapılır” (2004, s. 47). Bu durum, Dostoyevski eserlerindeki çok sesli roman kurgusunu göz önüne getirirken bu romanlardaki çok seslilik ve sokak sahnelerinin Avrupa’daki karnaval geleneğinden esinlendiği belirtilir. Rabelais’in eserlerini de karnaval imgesi dahilinde çözümlleyen Bakhtin, öncelikle karnavallardaki “grotesk imgesi” üzerinden Rabelais’in eserleri ile karnavallar arasındaki söyleşimciliği göstermiştir. Bakhtin’e göre, “[b]edenin bu [grotesk] imgesi, ortaçağın popüler, şenlikli, gösteri biçimlerinde önemli ve büyük ölçekli bir gelişim göstermiştir. [...] Edebiyat alanında, ortaçağ parodisinin tamamı, bedenin grotesk kavranışı üzerine oturur” (2005b, s. 55). Dolayısıyla edebiyat, ortaçağ karanlığını sövgüsel bir dille ve kralın tahttan inmesiyle yer değiştiren güç ilişkilerini hicveden parodilerin hüküm sürdüğü karnaval geleneğinin bir yansıması olmuştur. Böylece Bakhtin (2005b), Rabelais’in sövgüsel bir dille ördüğü komik anlatımını karnavalesk geleneğe bağlamış ve toplumsal olay ve olguların edebiyat üzerindeki etkisini göstermiştir.

Her edebiyatın ait olduğu kültürü yansıması genel kabulüne dayanarak, her kültürün edebi eserlerinin farklı toplumsal olay ve olgularla bir diyalog içinde olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu noktada, özellikle Shakespeare gibi bir yazın ustasının bir eserinde saptanan söyleşimci imgelerin özgün kültüre göre çok farklı dinamikler ve olgular üzerine kurulan Türk kültürüne taşınmasında çevirmen kararlarında gerilimler ortaya çıkabilecektir. Kendi kültürünün toplumsal ve edebi olgularına dair art alan göstergeleriyle dolu olan bir Shakespeare eserinde özgün metin okurunun alımlayabileceği söyleşimci unsurlar, bir erek metin okurunun alımlayabilmesi için çevirmenin alacağı kararlar ışığında hem kendi kültürünün hem de yabancı bir kültürün toplumsal ve edebi olgularına dair art alan bilgisi gerektirmektedir. İngiliz ve Türk edebiyat çoğuldizgeleri arasında bir taşıyıcı görevi üstlenecek olan çevirmenin de edebiyat çoğuldizgeleri arasında kültürlerarası bir karşılaştırma sonrasında söyleşimci unsurların çevirisinde alacağı kararları şekillendirmesi beklenmektedir.

Bu çalışmanın çözümleme nesnesi olan Shakespeare’in *Romeo and Juliet* başlıklı eserinde de pek çok Shakespeare oyununda söz konusu olan grotesk imgeler bulunmaktadır (Bloom, 1998). *Romeo and Juliet*’in bir tiyatro metni olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türk edebiyatında ve tiyatrosunda da grotesk imgelerin yer almakta olduğunu (Nurdan, 2020, s. 42; Salihoğlu, 2019, s. 113) düşünenecek olursak, çevirmenlerin bu iki kültür arasındaki taşıyıcı rolünde söyleşimci unsurların çevirisinde

ne derece görünür veya görünmez olduklarını ele alan bu çalışmada, Shakespeare'in öncülerinden biri olduğu İngiliz edebiyatının, çeviri eserlerin merkez konuma geldiği Türk edebiyat çoğuldizgesi ile kesişimleri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın amacı, Shakespeare'in *Romeo and Juliet* başlıklı tragedyasındaki toplumsal olgulara ve olaylara dair göndergelerin oluşturduğu metinlerarası unsurları Bakhtin'in "söyleşimcilik" kuramı kapsamında çözümlemek ve bu tragedyanın Türkçe çevirilerinde metin dışı unsurların yanı sıra söyleşimci bağlamlardan oluşan metin içi unsurların çevirileri özgün metinle karşılaştırılarak çevirmenlerin görünürlük / görünmezlik durumlarını tespit etmektir. Bu durum, Lawrence Venuti'nin çevirmenin görünürlüğü / görünmezliği terimleri çerçevesinde tartışılacaktır.

2. Shakespeare'de Söyleşimci Unsurlar

Shakespeare, klasik Latin yazarları ve Latince üzerine aldığı eğitimin de etkisiyle eserlerinde çeşitli kaynaklardan ve yazarlardan etkilenmiştir. Yunan felsefeci ve biyografi yazarı Plutarch'ın ikinci yüzyılın başlarında yazdığına inanılan ve 1579'da Sir Thomas North tarafından İngilizceye çevrilen *Lives of the Noble Greeks and Romans (Soylu Yunan ve Romalıların Hayatları)* başlıklı biyografik eserinden Anthony, Julius Caesar, Brutus, Coriolanus gibi Romalı soyluların hayatlarını okumuş olduğu düşünülen Shakespeare, *Antony and Cleopatra, Julius Caesar, Coriolanus* gibi oyunlarını bu biyografik bilgiler üzerine temellendirmiştir (Muir, 1960). Ayrıca, kafiyesiz şiirin öncüsü olan çağdaşı Christopher Marlowe'dan da etkilenen Shakespeare, *As You Like It (Nasıl Hoşunuza Giderse)* oyununda Marlowe'a dolaysız göndermede bulunmuştur. Bunun yanı sıra, *The Merchant of Venice (Venedik Taciri)* oyununda da Marlowe etkisi açıktır (Logan, 2016, s. 2). Diğer bir ünlü oyun olan *Hamlet*, Saxo Grammaticus'un 13. yüzyıldaki kitabında yer alan bir İskandinav eseri olan ve Danimarka Prensi'ni konu alan *Amlæth*'ten esinlenerek yazılmıştır (Arnott, 2015, s. 35). Ayrıca aldığı Latince eğitim sayesinde Latin edebiyatının en tanınmış şairlerinden olan Ovidius'tan da etkilenen Shakespeare'in şiirleri, pastoral komedileri, hatta soneleri ve olgunluk çağı tragediyalarında bu etkiyi görmek mümkündür (Bate, 2011). M.Ö. veya M.S birinci yüzyıla ait yazar veya eserlerin etkisi Shakespeare'in oyunlarının kurgusunu, hatta detaylarını dahi şekillendirmiştir. Örneğin *Richard III, Henry IV, Macbeth, Hamlet* gibi oyunlarda hayalet imgesi kullanan Shakespeare'in, kendinden önce gelen yazarlardan farklı bir hayalet ve ruh imgesi kullansa da Seneca'nın hayalet ve ruh kullanımından etkilenmiş olduğu düşünülmektedir (Moorman, 1906, ss. 192-193).

Shakespeare'in oyunlarına ve diğer eserlerine yansıttığı kültürel art alan toplumsal ve tarihsel olayları da içermektedir. *Othello*'da Venedik-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Kıbrıs ilişkileri, *Hamlet*'te Danimarka'daki taht olayları, *Romeo and Juliet*'te İngiltere'deki önemli deprem, *Comedy of Errors*'ta İngilizlerin zaferiyle biten İngiltere-İspanya arasında yaklaşık 20 yıl süren savaşlar ve bu savaşlardaki İspanyol Armadası, *Merchant of Venice*'deki Roma kanunları, *Antony and Cleopatra, King Lear* ve pek çok eserinde İngiltere'deki kadınların konumu ve statüsü, *Romeo and Juliet*'te, *Coriolanus*'ta, *Twelfth Night*'ta çağındaki salgın hastalık olan veba, pagan unsurlar, Rönesans'ın İngiliz toplumunda bu dönemde baş göstermesiyle ortaya çıkan sosyo-

politik gelişmelerden biri olan kralın mutlak gücü, ortaçağlardan beri var olan insanüstü gücün her zaman egemen güç olması nedeniyle doğaüstü güç ve unsurların oyunların kurgusunda önemli bir yer edinmesi gibi toplumsal ve tarihsel olaylar Shakespeare’in eserlerine dahil olan sayısız göndergeden sadece birkaçıdır. Goudarzi (2021), *Othello* oyunundaki söyleşimci unsurları sosyo-kültürel olgular bakımından çözümlerken, Magnusson (2004) Shakespeare eserlerindeki toplumsal söyleşimi Bakhtin’e atıflarla tartışmış, Çelik (2023) ise Terry Pratchett’in *Wyrd Sisters* başlıklı romanındaki metinlerarası göstergeleri çözümlemesinde romanda *Macbeth*’e dayanan söyleşimci unsurları saptamış ve betimlemiştir. Bu durumda Shakespeare’in eserlerinde Bakhtin’in söyleşimcilik kuramını uygulamanın önemli çözümlene bulguları vereceği beklenmektedir.

Shakespeare tarafından 1595-1596 yıllarında yazılmış olduğu düşünülen (Bloom, 1998, s. xiv) *Romeo and Juliet* oyununun sonundaki sevgilinin ölümünden duyulan kederden kendini öldürme, Shakespeare’in 1604 yılında yazdığına inanılan (Bloom, 1998, s. xv) *Othello* oyununda da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 1606 yılında yazıldığına inanılan (Bloom, 1998, s. xv) *Antony and Cleopatra* oyununda da Cleopatra’nın Antony’dan korkarak kendini öldürdüğü haberini alan ve buna inanan Antony, kılıçla kendisini öldürür. Görüldüğü üzere, *Romeo and Juliet* oyunu Shakespeare’in daha sonra yazdığına inanılan iki oyununun sonunun öndeleyicisi olmuştur ve bu oyunlarla bir söyleşimcilik ilişkisi içindedir. Aynı zamanda *Romeo and Juliet* günümüze kadar pek çok sanat dalındaki eserlerin de öndeleyicisi durumundadır. Gale, Bernstein’in “West Side Story” adlı müzikalinin *Romeo and Juliet* oyununa dayandığını öne sürmektedir (2016, s. 4). Viñuela, “Troye Sivan’ın ilk albümü ‘Blue Neighborhood’ [2015]” ve “Halsey’in albümü Hopeless Fountain Kingdom” [2017]) eserlerinin *Romeo and Juliet* oyunundan esinlendiğini belirtmiştir (2020, s. 209). Mallin, “Titanic filmi gösterime girdiğinde James Cameron’ın bu filmi ‘Titanic’de Romeo ve Juliet’ olarak adlandırdığını ve Shakespeare’in bu oyununun Titanic filminde açıkça öndeleyici” olduğunu, hatta “fark edildiğinden daha çok” oyuna atıf olduğunu ifade etmiştir (2019, s. 85). Ayrıca Isaac Marion’un *Warm Bodies (Sıcak Bedenler)* başlıklı romantik-zombi türündeki romanı, *Romeo and Juliet* oyununa yaptığı atıfların yanı sıra konu olarak da bir paralellik taşımaktadır. Anna Fortier’in 2010 yılında çıkardığı *Juliet* başlıklı romanındaki karakterin, Shakespeare’in *Romeo and Juliet* oyunundaki Juliet’in soyundan geldiğini anlaması da bu oyuna bir cevap niteliğindedir. Yasak aşk üzerine en etkileyici eserlerden biri olan *Romeo and Juliet*’ten sonra bu konu, Türk edebiyatı da dahil olmak üzere dünya yazainında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Yasak aşkın sebebi *Romeo and Juliet*’tekinden başka sebeplerle ortaya çıksa da bu tema üzerine yazılan onlarca eser bulunabilmektedir. Bu sanatsal söyleşimciliklerin yanı sıra, sosyal psikoloji alanında Driscoll, Davis ve Lipetz’in (1972) ‘Romeo ve Juliet Etkisi’ diye adlandırdıkları ve ailelerin romantik sevgi üzerindeki etkilerini araştıran bir bilimsel çalışma alanı da doğmuştur. Öte yandan, Shakespeare’in *Romeo and Juliet* oyununu öndeleyen eserler de bulunmaktadır. Bu noktada, Bakhtin’in ifade ettiği gibi *Romeo and Juliet* kendisi bir öndeleyici olmasının yanı sıra aynı zamanda kendinden önceki külliyata da bir cevap niteliğindedir.

Shakespeare'in bu oyunu yazarken üç farklı öndeleyici eserden esinlendiği belirtilmektedir. Prunster'e (2000) göre 1410-1475 yılları arasında yaşamış olan İtalyan şair Masuccio Salernitano'nun 50 kısa hikaye koleksiyonu arasında yer alan "Mariotto and Ganozza" hikayesi *Romeo and Juliet*'in üzerine kurulduğu eserlerden biridir. Bu eser daha sonra, 1485-1529 yılları arasında yaşayan İtalyan yazar Luigi Da Porto tarafından *A Tale about Two Noble Lovers (İki Soylu Aşğın Hikayesi)* başlıklı kısa roman olarak yazılmıştır (Prunster, 2000). 1485-1569 yılları arasında yaşamış olan diğeri bir İtalyan yazar Matteo Bandello'nun *The Unfortunate Death of Two Most Wretched Lovers (Zavallı İki Aşğın Bahtsız Ölümü)* başlıklı kısa romanı da *Romeo and Juliet* oyununun üzerine kurulduğu Salernitano'nun eserinden esinlenerek yazılmıştır (Prunster, 2000). Scarci'ye göre, 14. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonuna kadar İtalya'da yazarların kendinden önce yazılmış olan eserlerden yararlanarak ortak noktalar kadar farklı noktalar ile eserlerini örererek özellikle kısa romanlar yazması yaygın bir durumdu (2015, s. 3). Bu kaide altında Veronalı iki aşğın hikayesi Salernitano, Luigi Da Porto ve Matteo Bandello tarafından kısa romanlar olarak yazılmıştır (Scarci, 2015, s. 4). Romeo ve Juliet arasındaki aşkı anlatan İtalyan hikayesinin Shakespeare'den önce nesir, şiir, kısa roman, oyun olarak farklı türlerde yeniden yazıldığını ve çevrildiğini ifade eden Minutella, Shakespeare'in çeşitli yazın geleneklerinden hikayeler kullanarak oyunlarını ürettiğini ve böylece bilinen hikayeleri kendi tarzıyla yeniden yazdığını belirtmiştir (2013, s. 53).

Oyunun dayandığı ilk eser olan "Mariotto and Ganozza" hikayesinde geçen olayların, *Romeo and Juliet* oyunundaki karakter ve yer isimleri dışında çok benzerlik gösterdiği ve Shakespeare'in bu eserinin öndeliyicisinin bu hikaye olduğu açıktır. Kavgalı ailelerin çocuklarının birbirine aşık olması, bir rahip tarafından gizlice evlendirilmeleri, birini öldürmesi sonucu erkeğin sürgün edilmesi, kızın babasının kızı için başka bir koca adayı bulması, aşıkların kavuşması için kızı geçici süre cansız gibi gösterecek bir iksirin rahip tarafından kızı verilmesi, bu planın haberinin sürgündeki erkeğe ulaşamaması, kızın öldüğü haberini alarak mezarına gitmek için erkeğin şehre geri dönmesi, sonunda ise hem kız hem de erkeğin ölmesi hem bu hikayede hem de *Romeo and Juliet* oyununda benzer olan unsurlardır. Ancak Shakespeare, her oyununda yaptığı gibi bazı değişiklikler yaparak haberin sürgündeki erkeğe ulaşamamasını "Mariotto and Ganozza" hikayesindeki gibi korsan saldırısından dolayı değil, o zamanlar Londra'daki veba salgınından dolayı habercinin karantinaya alınmasına bağlar. Bu da Shakespeare'in dönemindeki toplumsal olayları oyunlarına işlediğini göstermektedir. Ayrıca Salernitano'nun hikayesinde idam edilerek öldürülen erkek Mariotto kurgusu yerine Shakespeare, daha sonra yazdığı *Antony and Cleopatra*'da da karşımıza çıktığı gibi sevgilisinin öldüğü haberine inanan Romeo'nun intiharı temasını kullanmıştır. Böylece Shakespeare'in, 15. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan bir İtalyan hikayesinden ve döneminin toplumsal olaylarından yararlanarak *Romeo and Juliet* oyununu yazdığı, kendinden önceki yazın külliyatıyla ve döneminin toplumsal olaylarıyla bir söyleşimcilik ilişkisi içinde bu oyunu ürettiği düşünülebilir.

3. Çevirmenin Görünürlüğü / Görünmezliği

Lawrence Venuti (1995), çevirmenlerin kültürel, politik ve ekonomik sebeplerle görünmez aktörler olarak görev yaptıklarını öne sürmüştür. Venuti'ye göre çeviri eserlerin kapaklarında adı olmayan, tüm telif haklarını ucuz bir fiyat karşılığında yayınevine devreden, editör ve yayınevinin yayın politikalarına göre çeviri yapması beklenen, aynı zamanda ait olduğu kültürün politik duruşuna göre çevirilerine yön vermeye zorlanan çevirmenler “birkaç istisna dışında çok az tanınırlık sahibidir” ve görünmez durumdadırlar (1986, s. 180). Özellikle Anglo-Amerikan kültürüne yapılan çevirilerin, bu kültürün budun merkezci yaklaşımı ile erek kültür değerleri ve normlarını taşıması geleneğinin çevirmeni görünmez kıldığını ifade eden Venuti (1995, s. 260), yayınevlerinin ve editörlerin piyasa beklentisi gereği “tüketim maddesi” olabilecek eserlerin çevirilerini tercih ettiklerini belirtmiştir (Venuti, 1995, s. 16). Bu yaklaşım, bir eserin çevirisinde çevirmenlerin kararlarının bağlı olduğu yayınevinin ekonomik çıkarları, ait olduğu kültürün politik tutumları gibi unsurlar tarafından sınırlandırıldığı ve yönlendirildiği savını ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle ekonomik şartların dayattığı “tüketim maddesi” olabilmesi şartı, bir çeviri eserin “saydam” ve “akıcı” olmasını gerektirmektedir. Saydam bir erek metin, anlamını hedef okura açıkça sunabilen bir metindir. Akıcı bir metin ise, okur tarafından kendi dilinde yazılmış gibi herhangi bir yabancı kültürel öğeye sahip olmayan ve dolayısıyla kolay okunabilen bir metindir. Venuti'ye göre, “[a]kıcı bir çeviri, hemen anlaşılabilen, '[okurun] kendinden', yerleştirilmiş olan [çeviridir]... Akıcı çeviride, çevirmen kendi işini ve kendini 'görünmez' kılmaktadır” (1995, s. 5). Bu durumda, saydam ve akıcı bir çeviri üreten çevirmenin, kitap kapağında ismi olup olmadığına, çevirmen notları yazıp yazmadığına bakmaksızın sadece metinde kullandığı dil yoluyla da görünmez olabildiği anlaşılmaktadır. Her “çevirinin mutlaka özgün metinden farklı noktaları” olacağını kabul eden Venuti (1986, s. 183), “çevirinin saydam bir cam gibi görünmesini engelleyen geçirimsiz bir özelliğe sahip olarak okura 'yabancı' görünmesi” gerektiğini öne sürmüştür (Venuti, 1986, s. 190). Böylece çeviri eserin dili, günümüz standartlarına göre kolay bir okunurluğa sahip olmayarak okur tarafından kendi kültürüne yabancı bir kültürün ürününün çevirisi olarak alımlanacaktır ve erek kültür okuru akıcı olmayan bir metinle karşı karşıya kalarak farklı bir kültürün unsurlarını tanıır hale gelecektir. Bu da çevirmeni görünür kılacaktır. Böylece Venuti (1986), kapitalist erdemlere hizmet ettiğini düşündüğü “çevirmenin görünmezliğinden” ziyade kültürel çoğulculuğu erek kültüre taşıyarak bu kültürün edebiyat çoğuldizgesinde bazı dönüşümler getirebilme potansiyeline sahip olacak çeviri kararları ile çevirmenin görünür olması gerektiğini savunmaktadır.

Bu çalışmada söyleşimcilik unsurları için çözümlenecek olan *Romeo and Juliet* oyununun dört farklı zamana ait Türkçe çevirisinde bu unsurların çevirisi değerlendirmesi sonucunda elde edilen veriler Venuti'nin çevirmenin görünürlüğü ve görünmezliği kavramları üzerinden tartışılmıştır. 1938, 1945, 1968 ve 1984 yıllarına ait Türkçe çevirilerinde çevirmenlerin dilsel ve metinsel düzeyde görünürlüğü ve

görünmezliği, oyundaki söyleşimci unsurların özgün ve erek kültürlerdeki alımlanmasını nasıl etkilediği karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

Metinde saptanan toplumsal temelli söyleşimci unsurlara geçmeden önce çevirmenlerin görünürlüğü ve görünmezliği kapak sayfasında adlarının yazılması, çevirmen ön sözü ve çevirmen dipnotları ve son notları gibi yanmetinler bakımından ele alınacaktır. Karadağ'a (2013) göre çevirmen ön sözleri çeviri süreci, çeviri stratejileri ve tercihlerini çözümleyebilmede önemlidir. Bu nedenle, çevirmenlerin görünürlük veya görünmezlik durumlarını yorumlamada kendi yazdıkları ön sözler, son sözler veya çevirmen notları gibi metin dışı unsurlardan yararlanılabilir. Tercüme Bürosu'nun yayımladığı çevirilerde de ön sözlerle önem verilmiştir. "1941'de başbakan İsmet İnönü ve 1944'te [...] Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından yazılan ön söz, Büro'nun çıkardığı çeviri eserlere eklenmiştir. Ayrıca, özgün yazarı tanıtmak veya çeviri hakkında yorumlar içeren çevirmen ön sözleri de bulunurdu"¹ (Berk, 1999, s. 156). 1938 yılında Mehmet Şükrü Erden çevirisiyle Arkadaş Matbaası tarafından piyasaya sürülen *Romeo-Jülyet* başlıklı oyunun dış kapağında çevirmenin adı verilirken herhangi bir çevirmen ön sözü bulunmamaktadır. Ancak editör veya yayınevi tarafından kitabın sonuna Mehmet Şükrü Erden'in Shakespeare külliyatından çevirmiş olduğu diğer eserlerin listesi verilmiştir. Aynı zamanda oyundaki arkaik terimler, kelime oyunları içeren göstergeler veya erek kültürde standartlaşmış bir anlama sahip olmayan göstergeler çevirmen dipnotuyla açıklanmıştır. Aşağıdaki çözümlemede EM1 (Erek Metin 1) olarak adlandırılacak olan 1938 yılına ait bu çeviri metinde metin dışı unsurlar çevirmenin görünürlüğüne işaret etmektedir. 1968 yılında A. Turan Oflazoğlu çevirisiyle *Romeo ile Juliet* başlığıyla Bilgi Yayınevi tarafından piyasaya sürülen eserin dış kapağında çevirmenin adı yer alırken, çevirmen ön sözü, son sözü veya notu bulunmamaktadır. Yine de kapakta çevirmenin adı verildiği için metin dışı unsurlar bakımından bu çeviri metinde çevirmenin görünür olduğu söylenebilir. Aşağıdaki çözümlemede 1968 yılına ait çeviri metin EM2 (Erek Metin 2) olarak kodlanacaktır. Özdemir Nutku tarafından *Romeo ile Juliet* başlığıyla Türkçeye çevrilen ve 1984'te Remzi Kitabevi tarafından piyasaya sürülen çeviri eserin de kapağında çevirmen adının bulunmasının yanı sıra metin öncesinde çevirmenin bu oyunun çözümlemesinde önem arz ettiğine inandığı noktaları ve kendi çevirisine yön veren durumları açıkladığı aynı zamanda ön sözün altına kendi adını ve yılını yazdığı görülmektedir. Metni çevreleyen unsurlar bakımından çevirmenin görünürlüğüne işaret eden 1984 basımı bu çeviri metin, aşağıdaki çözümlemede EM3 (Erek Metin 3) olarak adlandırılmıştır. Remzi Kitabevi'nin, Shakespeare'in tüm sonelerinin olduğu kitabı da dahil olmak üzere günümüze kadar yirmi beş eserinin Türkçe çevirilerini piyasaya sürmüş olduğu görülmüştür². EM1 olarak kodlanan çevirinin yayınevi olan Arkadaş Matbaası ve EM2 olarak kodlanan çevirinin piyasaya sürüldüğü Bilgi Yayınevi sadece *Romeo and Juliet* başlıklı eserin çevirisini yayımlamışken, Remzi Kitabevi'nin yirmi beş Shakespeare eserinin çevirilerini yayımlamış olması Shakespeare külliyatı üzerine önemli bir kültürel birikime katkıda bulunduğunu göstermektedir. Özgün metin ile karşılaştırılan ve aşağıdaki çözümlemede EM4 (Erek Metin 4) olarak adlandırılacak olan son çeviri metnin

¹ Aksi belirtilmedikçe, Kaynakça bölümünde Türkçe dışındaki dillerde verilen kaynakların çevirisi, bu çalışma amaçlı tarafımızca yapılmıştır.

² Remzi Kitabevi. <https://www.remzi.com.tr/yazar/william-shakespeare>. Erişim Tarihi: 16.10.2023.

2001 yılındaki basımı bu çalışmada kullanılmıştır ancak Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları tarafından ilk defa 1945 yılında basılan bu çeviri metnin kapağında çevirmen ismi bulunmadığı gibi 2001 yılındaki basımın kapağında da çevirmen ismi bulunmamakta, sadece iç kapakta çevirmen adına yer verilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları’nın Orhan Burian ve Nureddin Sevin başta olmak üzere farklı çevirmenler tarafından üretilen on altı Shakespeare oyununun çevirisini piyasa sürdüğü bulunmuştur. Bu çeviri metinde herhangi bir çevirmen ön sözü bulunmazken, kültürel, arkaik ve sözcük oyunları olan söylem ve göstergeler için 121 adet çevirmen notu kullanılmış, ayrıca bu çevirinin hangi *Romeo and Juliet* baskısının esas alınarak çevrildiği belirtilmiş ve metin dışı unsurlar temelinde çevirmenin görünürlüğü söz konusu olmuştur. Metin dışı unsurlarla yayınevlerinin politikası değerlendirildiğine, yayınevlerinin çevirmenlerinin görünür olmasını tercih ettiği, bu eserin bir Shakespeare eserinin çevirisi olduğunu okurlarına göstermek istediği, herhangi bir ideolojik yerleştirme politikasına sahip olmadığı, hatta Shakespeare gibi büyük bir yazarın çevirisini satabilmenin daha fazla sermaye toplamalarını sağlayacağını düşündükleri yorumu çıkarılabilir. Bu yorum, yayınevlerinin Shakespeare eserlerinin yeniden çevirilerini sıklıkla piyasaya sürmeleri gerçeği ile güçlendirilebilir. Örneğin, *Romeo and Juliet* oyunu özelinde, bugüne kadar otuz dört yayınevinin bu eserin Türkçe çevirisini piyasaya sürdükleri görülmektedir. “Yayınevlerinin önemli klasik eserlerin yeniden çevirilerini piyasaya sürmesi, sadece dilde değişikliklerle açıklanamayacak bir şekilde okur kitlesini genişletme hedefine yönelik olduğu” öne sürülebilir (Gökduman & Karadağ, 2021, s. 64). Ayrıca özgün metindeki yer ve karakter isimleri, erek metinlerin tümünde korunmuş ve metnin yabancılığı erek metin okuruna uzam ve karakterler üzerinden taşındığı için baştan sona tüm erek metinlerde çevirmenin görünürlüğü korunmuştur. Böylece erek metin okuru çeviri metinlerin dış kapağı veya iç kapağından itibaren metindeki özel isimler yoluyla da bir çeviri metin ile karşı karşıya olduğunu alımlayabilmektedir. Özellikle EM1’de karakter isimleri Türkçe ortografisine uyarlanmıştır. EM2, EM3 ve EM4’te Lady veya Leydi unvan sıfatlarıyla verilen kadın karakter adları EM1’de “karısı” olarak verilse de karakterlerin isimleri gereği EM1’de de çevirmenin görünürlüğü devam etmektedir. Metin dışı unsurlardan ve karakter ile yer isimlerinden sonra metindeki toplumsal temelli söyleşimci unsurların çevirisinde çevirmenlerin görünürlüğü veya görünmezliği aşağıdaki çözümlemede verilmiştir.

4. Özgün ve Erek Metinlerde Tikel Söyleşimci Unsurlar

Shakespeare’in diğer eserlerinde olduğu gibi *Romeo and Juliet* oyununda da toplumsal olgularla söyleşimcilik ilişkisi içinde metindeki anlatımını zenginleştirdiği görülmektedir. Bu bölümde, özgün metinde toplumsal olay ve olgularla kurulan söyleşimcilik ilişkisinin verdiği anlam ile çeviri metinlerdeki metin içi unsurlarda çevirmenin görünürlüğü ve görünmezliği üzerine metinden örneklerle durum tespiti yapılmaktadır.

Tablo 1

ÖZGÜN METİN	EM1	EM2	EM3	EM4
Sampson I will bite my thumb at them, which is disgrace to them if they bear it.	SAMSON Ben de onlara bakarak baş parmağımı ısıracağım. Buna da katlanırlarsa yazık onlara!	SAMPSON Başparmağımı ısıracağım onlara; buna katlanırlarsa, rezil oldular demektir.	SAMPSON Ben de onlara başparmağımı ısıracağım; buna katlanırlarsa rezil oldular demektir.	SAMPSON Ben de onlara baş parmağımı ısıracağım. Bakalım bu hareketi de hazmedecekler mi?
Abram Do you bite your thumb at us, sir?	Efendi, baş parmağınızı, bize meydan okumak için mi ısırıyorsunuz?	Başparmağınızı bize mi ısırıyorsunuz efendi?	Hey bana baksana! Başparmağınızı bize mi ısırıyorsunuz?	ABRAHAM Efendi! Başparmağınızı bize karşı mı ısırıyorsunuz!
Sampson I do bite my thumb, sir.	SAMSON Efendi, baş parmağımı ısırıyorum!	Isırıyorum başparmağımı efendi.	SAMPSON Evet, başparmağımı ısırıyorum.	SAMPSON Baş parmağımı ısırıyorum! ABRAHAM
Abram Do you bite your thumb at us, sir? (Shakespeare, 1954, s. 5)	ABRAHAM Baş parmağınızı bize meydan okumak için mi ısırıyorsunuz, diye sordum. (Shakespeare, 1938, s. 6-7)	Başparmağınızı bize mi ısırıyorsunuz efendi? (Shakespeare, 1968, s. 13)	ABRAHAM Peki, bize mi ısırıyoruz başparmağınızı? (Shakespeare, 1984, s. 18)	ABRAHAM Baş parmağınızı bize çatmak için mi ısırıyorsunuz, onu sorduk. (Shakespeare, 2001, s. 9)
Romeo For I'm proverb'd with a grandsire phrase- I'll be a candle-holder and look on. (Shakespeare, 1954, s. 23)	ROMEO ben de, atalarımın dediği gibi mum tutup, seyrine bakacağım!... (Shakespeare, 1938, s. 20)	ROMEO bense bir atalar sözüne uyacağım, mum tutup seyrine bakacağım onların. (Shakespeare, 1968, s. 32)	ROMEO Bense bir atasözüne uyacağım. Mum tutup onların seyrine bakacağım; (Shakespeare, 1984, s. 40)	ROMEO Bense atalarımın sözü gibi bu akşam mum tutarak onların seyrine bakacağım. (Shakespeare, 2001, s. 34)
Mercutio these fashion-mongers, these pardon-me's, [...] O their bones,	MERKÜÇYO yenilik budalası pardoncular, [...] Hele onların bravo! değişleri ... bravo!...	MERCUTIO bu tatlı su frenkleri, bu pardonnez-mois'cılar [...] Hele o "Bons"	MERCUTIO bu moda düşkünleri, bu pardonnes-moi'cılar [...] Hele bir de bons	MERCUTIO budalaları, bu pardoncular [...] Hele onların o "Bon bon"

³ Tablodaki italik yazılan ifadeler, çözümlenen söyleşimci unsurları gösterebilmek için tarafımızca vurgulanmaktadır.

Bir Metin İki Kültür: Shakespeare'de Söyleşimci İmgelerin Türk Edebiyat
Çoğuldizgesinde Görünürlüğü

<i>their bones!</i> (s. 49)	(Shakespeare, 1938, s. 37)	<i>deyişleri, o</i> "bons"ları! (Shakespeare, 1968, s. 60)	<i>bons deyişleri</i> var ki! (Shakespeare, 1984, s. 69)	<i>deyişleri yok</i> mu? (Shakespeare, 2001, s. 69)
Capulet's Wife Tybalt, <i>my cousin! O</i> <i>my brother's</i> <i>child! [...]</i> O cousin, cousin! (Shakespeare, 1954, s. 67)	KAPÜLETİN KARISI Tibalt! Ah yeğenim! Kardeşimin oğlu! [...] Ah, yeğenim! Yeğenim! (Shakespeare, 1938, s. 51)	LADY CAPULET Tybalt, <i>yeğenim!</i> Öz <i>kardeşimin</i> <i>çocuğu!</i> [...] Ah yeğenim, yeğenim benim! (Shakespeare, 1968, s. 80)	LADY CAPULET Tybalt, <i>kuzenim!</i> Öz <i>kardeşimin</i> <i>oğlu!</i> [...] Ah kuzenim, kuzenim benim! (Shakespeare, 1984, s. 91-92)	LEYDİ CAPULET Tybalt, <i>benim</i> <i>kuzenim!</i> Öz <i>kardeşimin oğlu!</i> [...] Vah kuzenim, kuzenim! (Shakespeare, 2001, s. 96)
John [...] Suspecting that we both were in a house <i>Where the</i> <i>infectious</i> <i>pestilence did</i> <i>reign,</i> <i>Seal'd up the</i> <i>doors and</i> <i>would not let</i> <i>us forth, [...]</i> (Shakespeare, 1954, s. 116)	JAN [...] ziyaret ettiğimiz evin <i>vebalı</i> <i>olmasından</i> <i>şüphelenerek,</i> <i>üzerimize</i> <i>kapıları</i> <i>kapadılar ve bizi</i> <i>dışarıya</i> <i>çıkarmadılar.</i> (Shakespeare, 1938, s. 86)	RAHİP JOHN [...] kaldığımız <i>evin vebalı</i> <i>olmasından</i> <i>kuşkulanıp</i> <i>mühürlediler</i> <i>kapıları, bizi</i> <i>dışarı</i> <i>bırakmadılar.</i> (Shakespeare, 1968, s. 131)	RAHİP JOHN [...] Bulduğumuz <i>evin vebalı</i> <i>olduğundan</i> <i>kuşkulanıldılar,</i> <i>Mühürleyip</i> <i>kapıları bizi</i> <i>dışarı</i> <i>salmadılar.</i> (Shakespeare, 1984, s. 145)	RAHİP JOHN [...] Bulduğumuz <i>evin vebalı</i> <i>olmasından</i> <i>Şüphelenip</i> <i>kapıyı üstümüze</i> <i>örttüler.</i> <i>Sonra</i> <i>mühürlediler,</i> <i>dışarı</i> <i>çıkamadık.</i> (Shakespeare, 2001, s. 159)

Tablo 1'de yer alan birinci söylem, "bite (one's) thumb at" (birine başparmağını ısırarak) deyimsel ifadesini içermektedir. Bu deyimsel ifade, eski bir hakaret ve aşağılama ifadesidir⁴. "Deyimsel ifadeler gibi mecazi anlam birimlerinin en göze çarpan özelliği, kültürel bilgiye yönelmeksizin anlamlarına ulaşılamayacağıdır" (Dobrovolskiy & Piirainen, 2006, s. 27). Günümüz İngiliz kültüründe de çok popüler olmayan bu deyimsel ifade, "Shakespeare öncesinde, Shakespeare zamanında ve hatta çok sonrasında kadar karşı tarafa bir meydan okuma anlamına gelmekteydi" (Wagner, 1883, s. 149). Shakespeare tarafından kullanılmış olan bu deyimsel ifadenin çevirisi, kültürel ve sosyal değerlerle yüklü olan mecazi her deyim gibi problemler oluşturacaktır. Bu deyim sosyal olgular başlığı altında incelenmesinin nedeni, toplumsal bir mutabakat olmaksızın deyimlerin kullanımda kalamayacağı ve bir topluma ait olan tüm bireylerin toplumsal dil kullanımı içinde bu deyimlere dolaysız olarak maruz kalarak anlamlarını öğrenmesidir. Ayrıca bu deyimsel ifadenin bir el-kol işaretini içermesi de toplumsal bir olgudur. Her kültürün ve toplumun kendine ait el-kol işaretleri varken bunlar toplumlar arasında

⁴ The Free Dictionary. <https://idioms.thefreedictionary.com/bite+your+thumb+at> Erişim Tarihi: 30.08.2023.

anlam bakımından benzerlik veya farklılıklar gösterebilmektedir. Deyimsel ifadeler çeviride zorluklar oluştursa da yazın çevirmenleri çaresiz değildirler. Mona Baker'ın (1992) öne sürdüğü deyim çevirileri stratejileri bir çözüm olarak gösterilebilirken bu stratejilerin bazıları Venuti'nin (2001) öne sürdüğü yabancılaştırma stratejisine bazıları da yerleştirme stratejisine uymaktadır. Bu deyimün Türkçe çevirileri incelendiğinde, erek metinlerin tümünde “başparmağımı ısıracağım” karşılığının kullanıldığı görülmektedir. Türkçede “başparmak ısırma” diye bir deyimsel ifade veya el-kol işareti bulunmamaktadır. Bu durumda erek kültür okuru farklı bir kültürde üretilmiş bir eserle karşı karşıya olduğunu ve çeviri bir metin okumakta olduğunu hissedecektir. Bu söylemdeki anlamı yakalayabilmek için erek kültür okurunun metindeki diğer ipuçlarından yola çıkması veya kültürel okumalar yapması gerekmektedir. EM4'te ise bu ifade çevirmen notu ile açıklanmıştır. Bu veriler ışığında, bu deyimsel ifadenin Türkçeye çevirisinde dört erek metnin tümünde çevirmenlerin özgün metindeki deyim yabancılığıyla erek kültüre taşıdıkları görülmektedir.

Tablo 1'deki ikinci söylemde ise kültürel değerler taşıyan ve sosyal bir mutabakat ile kullanımda kalan bir atasözü bulunmaktadır. Atasözleri, toplumların uzun yıllar deneyimledikleri durum ve olaylar sonucunda ortaya çıkmış söylemlerdir. Atasözleri, onları oluşturan sözcüklerin sözlük anlamlarından veya yan anlamlarından yola çıkılarak bir dereceye kadar anlam verebilse de bir toplumun atasözlerini anlayabilmek için, o toplumun tarihsel, sosyolojik veya coğrafi özellikleri gibi kültürünü oluşturan değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. Tablo 1'de verilen ikinci söylemde kullanılan “proverb” (atasözü) göstergesi, okuru bir atasözüne hazırlamaktadır. “Be a candleholder” (mum tutmak), İngiliz kültüründe çeşitli söylemlerle birlikte kullanılmaktadır. “İngilizcede mum tutmakla ilgili atasözleri günlük hayattaki iki eylemden türemiştir, hizmetlilerin yemek masasını aydınlatması için veya kendilerinden daha yüksek statüdeki kişilerin yollarını bulabilmelerini sağlamak amacıyla onlara ışık tutmak ve kilisedeki azizlere mum vermek” (Mazzarella, 1970, ss. 683-684). Görüldüğü üzere tarihsel, dinsel veya ekonomik olarak değerlendirilebilecek bu atasözünün kökeni İngiliz toplumunun yaşantılarına dayanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, her iki eylemde de mum tutan kişilerin daha aşağı bir statüye sahip olmasıdır. “1600lerde hizmetlilerin yemeklerde mum tutması geleneği sona ermişti ve Elizabeth döneminde mum tutma insanların tiyatrodan dönerken yollarını bulmasına yardımcı olan hizmetliler tarafından icra edilmeye başlanmıştı” (Mazzarella, 1970, s. 685). Ancak incelenen söylemde kullanılan “grandsire phrase” (dedelerimin deyişi), Shakespeare'in kendi dönemindeki kullanıma değil kendinden önceki zamanlarda geçerli olan anlamına göndermede bulunduğunu göstermektedir. “Dil, değişen sosyal olgulara ayak uydurur. Eski deyişlere yeni fikirler ve koşullar eklenerek atasözleri gibi deyişlere yeni anlamlar katılır ve insanlar kısa süre içinde eskiden var olan yan anlamı unuturlar” (Mazzarella, 1970, s. 685). Her ne kadar zaman içinde “mum tutma” eylemi, atasözünün yapısal ve göstergesel bütünlüğü ve verdiği anlam İngiliz kültüründe ve dilinde değişse de bu eylemi gerçekleştiren karakterler her zaman alt statüdeki kişiler olmaya devam etmiştir. Ancak Türkçede mum ile ilgili atasözlerinde bu yan anlam söz konusu olmadığı için çeviri metinlerde “proverb” sözcüğü için kullanılacak olan “atasözü” göstergesinden sonra çevirmenlerin alacağı kararlar ile erek okura bu İngiliz kültürüne ait atasözü tanıtılacak

veya erek kültürde alt statüde olmak anlamında bir atasözü kullanılacaktır. EM1, EM2 ve EM3'te "mum tutup", EM4'te ise "mum tutarak" ifadeleri kullanılmıştır. Erek metinlerin tümünde bu ifade öncesinde bunun bir atasözü olduğu belirtilmişken Türkçede böyle bir atasözünün olmaması erek metin okuruna kendi kültüründen başka bir kültürde üretilen bir metnin çevirisini okuyor olduğunu hissettirebilecektir. Ayrıca EM4'te bu ifade için verilen çevirmen notunda bunun alt statüye işaret ettiği belirtilmiştir ve yanmetinsellik çerçevesinde çevirmen görünür hale gelmiştir.

Tablo 1'deki üçüncü söylemde özgün metnin ait olduğu kültürün Fransız etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır. Özgün metinde kullanılan "fashion-mongers" (yeni tarz hayranları) ve sonrasında kullanılan "pardon-me" ve "bones.. bones" gibi Fransızcaya ait göstergeler, İngiliz kültürü ve dolayısıyla dili üzerinde ortaya çıkan Fransız etkisinin pek çok İngiliz tarafından yeni bir konuşma tarzı gibi benimsendiğini göstermektedir. Her ne kadar "bones" sözcüğü İngilizcede "kemikler" anlamına gelen çoğul takılı bir sözcük gibi gözükse de Fransızcada çoğul takılı bir sıfat olan ve "güzel, iyi" anlamlarına gelen "bonnes" sözcüğü olduğu söylemdeki bağlamdan anlaşılabilir. 14. ve 15. yüzyıllarda Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları'nın sona ermesiyle bu iki ülke arasında ortaya çıkan askeri, ticari veya sanatsal etkileşimlerle iki toplum arasında daha fazla iletişim gerçekleşmiştir. "Fransa'nın komşularıyla olan kültürel etkileşimi artmış ve 16. yüzyılın ikinci yarısında Fransızcadan İngilizceye çok sayıda yazınsal çeviri yapılmıştır" (Frisch, 2013, s. vii). İngiliz edebiyatı için altın çağlardan biri olan Elizabeth döneminde dahi Rabelais, Montaigne, Marot gibi çok sayıda Fransız yazarının etkisi İngiltere dahil olmak üzere neredeyse tüm Avrupa'da görülür olmuştur. Bu dönemdeki sosyal bir olgu olan Fransız etkisine bir gönderme yapan Shakespeare, Fransızcadan İngilizceye geçen ve halkın bir kısmının benimsediği göstergeleri ve ifadeleri metne dahil etmiştir. Böylece, Shakespeare'in sosyal olgulara yaptığı göndermelerin geniş bir yelpazeden oluştuğu görülebilir. Bu sosyal olguya yapılan göndermenin Türkçe çevirilerine bakıldığında, özgün metindeki "pardon-me's" göstergesi EM1 ve EM4'te "pardoncular", EM2'de "pardonnez-mois'cılar", EM3'te "pardonnez-moi'cılar" olarak çevrilmiştir. Özgün metinde Fransız ve Fransızca etkisini göstermek için kasıtlı olarak kullanılmış olduğu düşünülebilecek bu yabancı göstergeler, EM2 ve EM3'te de yabancı sözcükler olarak korunmuştur. EM1'de ise Türkçeye yerleşen ve Türkçe sesbirim dizgesine uyarlanan bir sözcük olarak kullanılmış olsa da bu sözcüğün eğik yazı ile yazılmış olması, erek metin okuruna bir yabancılık olduğunu hissettirebilmektedir. Ancak EM4'te bu göstergeler sesbirim dizgesi olarak Türkçeye uyarlanırken aynı zamanda metin dışı bir unsur kullanılmayarak erek metin okur için akıcılık sağlanması söz konusu olmuştur. Aynı bağlamda geçen ve İngilizce ortografisine uyarlanarak söyleme dahil edilen "their bones, their bones" ifadesi EM1'de "Bravo! deyişleri, ... bravo!...", EM2'de "'Bons' deyişleri, o 'bons'ları!", EM3'te "bons bons deyişleri", EM4'te "'Bon bon' deyişleri" ifadeleriyle Türkçeye çevrilmiştir. EM1'de Türkçede kullanılmakta olan bir yabancı sözcük tercih edilse de bunun eğik yazıyla verilmiş olması okura bu göstergenin yabancılığını sezdirebilmektedir. Diğer üç erek metinde ise hem Fransızca göstergenin korunması yoluyla hem de EM2 ve EM4'te bu göstergenin tırnak içinde kullanılmış olmasıyla erek okur için metinde yabancı unsurlar korunmuştur. EM3'te ise yabancı göstergenin

kullanılmasının yanı sıra eğik yazıyla yazılmış olması da erek okur için metinde yabancıliğin korunduğunu göstermektedir. Dört erek metnin de çevrildiği yıllar göz önünde bulundurulduğunda bu Fransızca sözcüğün Türk kültürüne ve Türkçeye tam olarak yerleşmediği ve böylece göstergelerin yabancı bir metinden Türkçeye yabancılikları korunarak çevrildiği yorumu yapılabilir.

Tablo 1'deki diğer bir söylem akrabalık ilişkilerini içermektedir. Lady Capulet, erkek kardeşinin oğlu olan Tybalt'ın ölümü sonrası acı içinde söylemini üretirken "my brother's child" (erkek kardeşimin çocuğu) ifadesiyle birlikte Tybalt'a üç defa "cousin" (kuzen) diye hitap etmektedir. Bu çalışmada ele alınan özgün metnin önündeki karakter tanımına bakıldığında Tybalt, "nephew to Capulet's wife" (Capulet'in eşinin erkek yeğeni) (Shakespeare, 1954, s. viii) olarak geçmektedir. Ancak Tablo 1'de verildiği üzere bu söylemde Lady Capulet'in Tybalt'a kuzen diye hitap etmesinin iki nedeni olabilir. Fenomenolojik açıdan ele alındığında büyük bir keder içinde olan Lady Capulet'in düşünme yetisi kaybolmuş ve yeğenini kuzeni olarak çağırması olabilir. Ancak, her türlü sosyal olguya göndergelerle örülmüş bir metinde bu durumu toplumdilbilim açısından değerlendirmek gereklidir. Günümüz İngiliz okuru için bile ilginç karşılanacak bu akrabalık bildiren hitap sözcüğünün toplumdilbilim ve etimolojik köken araştırması yapılmıştır. "13. yüzyılın başlarında kardeşten daha uzak bir kan bağına sahip kişiler için kullanılan 'cousin' sözcüğü, [...] erken dönem Fransızcada erkek yeğen anlamına da gelen cosin sözcüğünün karşılığıdır [...] cousin sözcüğünün erkek yeğen anlamına sürüklenme eğilimi de vardır"⁵. Bu bilgiler ışığında Shakespeare'in bu akrabalık ilişkisi için kendinden önceki dönemlerde kullanılan bir hitap şeklini tercih ettiği düşünülebilir. Türkçe erek metinlerde bu göstergenin çevirisine bakıldığında EM1 ve EM2'de "yeğenim" göstergesi kullanıldığı görülmektedir. Böylece EM1 ve EM2'de erek okur için herhangi bir yabancılık söz konusu olmayan bir anlam üretilmiştir. EM3 ve EM4'te ise "kuzenim" göstergesinin "öz kardeşimin oğlu" ifadesiyle birlikte çevrilmiş olması erek metin okuruna kendi kültüründe üretilmemiş bir metnin çevirisini okuyor hissi yaratabilmektedir. Ancak Türk Dil Kurumu çevrimiçi sözlüğünde kuzen sözcüğünün Fransızca cousin sözcüğünden geldiği ve "erkek yeğen" anlamı taşıdığı bildirilmektedir⁶. Toplumdilbilim açısından incelendiğinde EM3 ve EM4'teki "kuzen" göstergesinin, Türk Dil Kurumu Çevrimiçi Güncel Türkçe Sözlüğündeki tanıma paralel bir anlam ürettiği düşünülebilir.

Sosyal olgulara yapılan göndergelerden son olarak incelenecek olan söylem, Rahip Lawrence'ın Romeo ile Juliet'i yeniden birleştirmek için yaptığı planı sürgündeki Romeo'ya bildirmesi için gönderdiği habercinin ziyaret ettiği bir evde dönemin salgın hastalığı olan veba yüzünden karantinaya alınarak Romeo'ya haber verememesi üzerine kurgulanan bir anlatıda yer alan "the infectious pestilence" (bulaşıcı veba) ve "seal'd up the doors" (kapıları mühülediler) göstergeleri üzerinden çözümlenmiştir. "Londra'da 1563, 1603, 1625 ve 1665 yıllarında ölüm oranı daha önceki yıllara nispeten altı kat daha fazlaydı ve bunu nedeni Londra'daki veba salgınıydı" (Cummins, Kelly & Ó Gráda, 2016, s. 4). Twigg'e (1993) göre Londra'daki veba salgını 1348'ten 1665'e kadar sürdü. Bu salgın, Londra gibi önemli bir şehirde sosyal hayatı derinden etkiledi ve halk bu salgına

⁵ Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/word/cousin>. Erişim Tarihi: 31.08.2023.

⁶ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 31.08.2023.

yakalanmamak için ciddi önemlerle karantina altına alındı ve bu salgının 17. yüzyılın ikinci yarısında ortadan kaybolmasının önemli nedenlerinden biri de bu ciddi karantina süreciydi (Appleby, 1980, s. 161; 167-168). Bu durumda, *Romeo and Juliet* oyunu yazıldığında veba özellikle Londra'da yaşayan toplum tarafından ve Shakespeare tarafından yaklaşık 250 yıllık geçmişi olan önemli bir olay olarak bilinmekteydi. Metindeki olay örgüsünde önemli bir yer tutan Romeo'nun ölümü intihar yoluyla olsa da ona haberi götürecek olan kişinin bulunduğu evde veba çıkması nedeniyle karantinaya alınması sonucu Romeo'ya bu haberi götürememesi izlencesi ile Londra tarihinde çok önemli bir toplum sağlığı olayına gönderge yapılmıştır. Özgün metindeki "infectious pestilence" (bulaşıcı salgın hastalık) ifadesindeki "pestilence", virüs yoluyla bulaşan salgın hastalık anlamına gelmektedir. İncelenen söylemde bu sözcüğü niteleyen "infectious" sıfatı "bulaşıcı" anlamına gelmektedir. Bir salgın hastalığın bulaşıcı sıfatı ile nitelenmesi Shakespeare gibi bir yazın ustasının bir yan anlam veya çağrışımsal bir gösterge kullanmış olabileceğini düşündürmektedir. "Pestilence" göstergesi, 14. yüzyılda ilk kullanıma girdiğinden bu yana bilinen en büyük salgın hastalık olan veba ile ilişkilendirilmiş ve çağrışımsal olarak "veba" anlamında kullanılmaktadır⁷. Bu çalışmada incelenen Türkçe erek metinlerin tümünde "infectious pestilence" göstergesi "veba" göstergesi ile çevrilmiştir ve hem özgün metindeki çağrışımsal anlam taşınmış hem de erek kültürde bilinen bir hastalık ismi kullanılarak erek okurda bağlamı alımlamada herhangi bir yabancılık hissi uyandırılmamıştır. Veba salgını boyunca önemli bir yer tutan karantina uygulaması için kullanılan "Seal'd up the doors" (kapıları mühürlediler) ifadesi, EM1'de "üzerimize kapıları kapadılar", EM2'de "mühürlediler kapıları", EM3'te "mühürleyip kapıları", EM4'te "kapıyı [...] mühürlediler" ifalarıyla Türkçeye çevrilmiştir. "Seal up" göstergesi temel anlamıyla "bir yeri içeri ve dışarı çıkılmasını engelleyen şekilde tamamen kapamak"⁸ anlamına gelmektedir ve Türkçedeki "mühürlemek" sözcüğü ise "[...] kapısının açılmasını engellemek için uygun yere mumu yapııştırıp üzerine mühür basmak, kapatmak"⁹ anlamına gelmektedir. Her ne kadar "mühürlemek" göstergesi bir iş yeri veya bir hizmetin kapatılması gibi bir çağrışıma sahip olsa da "seal" sözcüğünün İngilizcede "mühür" anlamına gelmesi nedeniyle "seal up" göstergesinin karşılığı olarak kullanılabilir ve bir evin kapısının mühürlenmesi erek metin okuru için bu eve giriş ve çıkışların yasak olduğu anlamını verebilmektedir. Özellikle "veba" göstergesi ile aynı söylem içinde geçtiğinde bu evin karantinaya alınmış olduğu erek metin okuru için herhangi bir kültürel veya toplumsal okuma yapmaksızın anlaşılabilir bir göstergedir. EM1'deki "üzerimize kapıları kapadılar" ifadesi de "veba" göstergesi olan bir söylemde "mühürlemek" göstergesi ile benzer çağrışımlar yaratacağı için "seal up" göstergesinin temel anlamının kullanıldığını düşündürmektedir.

Metin içi söyleşimci unsurlar üzerine yapılan bu çözümleme ve çeviri değerlendirmesi sonucunda, erek metinlerdeki bağlamın çoğunlukla özgün kültüre ait toplumsal göstergelerin yabancılıklarını hissettirebilecek şekilde çevrildiği görülmüştür.

⁷ Merriam Webster Çevirimiçi Sözlük. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/pestilence>. Erişim Tarihi: 31.08.2023.

⁸ Collins Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/seal-up>. Erişim Tarihi: 31.08.2023.

⁹ Türk Dil Kurumu Çevirimiçi Genel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 31.08.2023.

Bu durum, erek metin okuruna yabancı bir kültürde üretilmiş bir metni okuduğunu düşündürtecektir. Önceki bölümde metin dışı unsurlar yoluyla erek metinlerde görünür olduğu saptanan çevirmenlerin, bu bölümdeki çözümler sonucunda metin içi unsurlar bakımından da görünür olduğu tespiti yapılabilir.

5. Sonuç

Bu çalışmada Shakespeare'in *Romeo and Juliet* başlıklı oyunu edebi bir metin olarak ele alınarak özgün metin Bakhtin'in söyleşimcilik kuramı üzerinden çözümlenmiştir. Her metindeki sözcük veya ifadelerin metnin daha öncesinde geçen sözcüklere veya ifadelere bir cevap, daha sonrasındaki sözcük ve ifadelere de bir zemin hazırlayıcı olduğu gibi her metnin de kendinden önceki külliyata bir cevap, kendinden sonraki külliyata da zemin hazırlayıcı olduğunu ve her metnin kültürel veya toplumsal olgular ile örülü olduğunu öne sürerek söyleşimcilik terimini açıklayan Bakhtin'in bu kuramıyla, *Romeo and Juliet* metninin sosyal olgularla örülmüş bir göndergeler ağından oluştuğu, ayrıca İtalyan şair Masuccio Salernitano'nun 50 kısa hikaye koleksiyonu arasında yer alan "Mariotto and Ganozza" öyküsünden esinlenerek yazılıp bu öyküye bir cevap niteliğinde olduğu, olay örgüsü olarak kendinden sonra da çok sayıda sanat eserine zemin hazırladığı görülmüştür. Olay örgüsündeki küçük çaplı veya büyük çaplı izlencelerde okura İngiliz kültürünü ve tarihini etkilemiş olan sosyal olguları sunan Shakespeare, bu bağlantılar ağını kullanarak İngiliz edebiyatının en önemli yazarlarından olmuştur. Yaklaşık olarak 100 dile çevrilen ve en çok çevrilen yazarlar arasında olan Shakespeare'in eserleri, Türk edebiyat çoğuldizgesinde özellikle 1940 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Tercüme Bürosu'nun etkinlikleri ve etkileriyle çeviri eserlerin merkez konumuna gelmesiyle Türkiye'de de önemli bir yer edinmiştir. Bir oyununun aynı yıl içinde birden fazla çevirmen tarafından çevrilerek piyasaya sürülmesi, veya bu çalışmada incelenen *Romeo and Juliet* başlıklı oyununun ondan fazla çevirmen tarafından Türkçeye çevrilmiş olması, hem yayınevlerine hem çevirmenlere Shakespeare'in Türk okurlar için önemini gösterebilmektedir.

Bu çalışmada söyleşimcilik ilişkilerini saptamak için özgün metinde çözümlenen söylemlerin ve göstergelerin Türkçe çevirileriyle karşılaştırılması yoluyla yapılan çeviri değerlendirmesi sonucunda çevirmenlerin görünür / görünmez olma durumları Venuti'nin (1986, 1995) "çevirmenin görünürlüğü / görünmezliği" kavramları üzerinden tartışılmıştır. Her ne kadar Anthony Pym (1996) tarafından ideoloji vurgusu açısından ve Maria Tymoczko (2000) tarafından çevirmeni bu ikili karşıtlıkla sınırlandırması açısından eleştirilmiş olsa da özgün ve erek metinlerdeki söyleşimcilik ilişkisi içeren söylem ve göstergelerin çözümlenmesinden elde edilen bulguların Venuti'nin bu kavramları üzerinden tartışılmış olmasının nedeni, Türk edebiyat çoğuldizgesinde merkez konumda olduğu düşünülen çeviri eserlerden en çok çevrilen yazarlardan olan Shakespeare'in kullandığı göndergeler ve kurduğu söyleşimcilik ilişkisinin erek okurlara özgün metinden hangi dönüşümler geçirerek ulaştığını açıklayabilmek ve Shakespeare çevirisine girişecek olan yazın çevirmeni adaylarına, çeviride zorluk yaratabilen söyleşimci unsurların çevirilerinde alacakları kararlar ve sonuçları için yol göstermektir.

Çevirmenin görünürlüğü veya görünmezliği için metin dışı unsurlara bakıldığında, EM1, EM2 ve EM3'te dış kapakta çevirmenin adı verilirken EM4'te dış kapakta verilmesi de iç kapakta çevirmen adı verilmektedir. Bunun yanı sıra, EM1 ve EM4'te çevirmen dip notları ve son notları verilirken EM3'te ise çevirmenin çevirisine yönelik yorumlarının da bulunduğu bir ön sözü bulunmaktadır. EM1'de, çevirmenin Shakespeare külliyatından çevirdiği diğer eserler de verilmiştir. Ayrıca metnin Türkçe başlığı EM1'de *Romeo-Jülyet*, EM2'de ve EM3'te *Romeo ile Juliet*, EM4'te ise *Romeo ve Juliet* olarak dış kapağa yazılmış ve dört erek metnin tümünün dış kapağında W. Shakespeare veya William Shakespeare yazar olarak yazılmıştır. Hem dış kapakta yabancı yazar Shakespeare'in adının verilmesi hem de metnin başlığındaki adların yabancılığı (*Romeo ile Juliet*) okurun kitapla ilk bulunduğu anda yabancı bir kültüre ait çeviri bir eseri eline aldığı düşüncesini uyandıracaktır. İncelenen erek metinlerin tümünde metin öncesi sayfada karakterlerin adları ve tanımları bulunmaktadır ve tümünde karakterlerin adları birkaç Türkçe ortografi uyarlaması yapılmış olsa da yabancılığıyla aktarılmıştır. Dolayısıyla, hem karakter listesinde hem de metnin içinde karakterlerin tümünün yabancı adlar olması yabancı bir kültürün adlandırma sisteminin erek kültüre tanıtılması olarak yorumlanabilir ve sadece karakter adlarının çevirilerinin incelenmesi yoluyla dahi çevirmenlerin görünürlüğünün egemen olduğu saptanabilmektedir.

Metinde toplumsal olgulara göndergeler olarak çözümlenen söyleşimci unsurların seçilen dört erek metindeki çevirileri incelendiğinde, özgün metindeki sosyal olgulara yapılan göndergelerin çevirilerinde İngiliz kültürüne ait söylem ve olguların erek metinlerde hakim olduğu saptanmıştır. Bu sonuca göre, özgün metindeki sosyal olgularla kurulan söyleşimcilik ilişkisi erek metin okurunda kültürlerarası bir farkındalık yaratacak biçimde çevrilmiştir. Böylece edebiyat çoğuldizgesine giren ve merkezi bir konum edinen çeviri eserler, aynı zamanda erek kültür okuruna başka kültürlerin sosyal olgularını da tanıtır.

Elde edilen sonuçlara göre, incelenen erek metinlerin çevirmenlerinin bir Shakespeare oyununu erek kültüre çoğunlukla yabancılığı ile çevirdikleri saptanırken metin içi unsurlar bakımından çevirmenlerin görünür olduğu tespit edilmiştir. Ancak erek kültür için yabancılığı korunmuş söyleşimci unsurların yanı sıra erek kültür unsurları kullanılarak çevrilmiş ifade ve göstergeler de bulunmaktadır. Bu durum, çevirmenlerin yayınevleri tarafından salt görünürlük veya görünmezlik yönünde kısıtlanmadıklarını gösterirken çevirmenlerin de çeviri edimleri öncesinde görünür veya görünmez olmaya yönelik bir ön kabul ile çeviriye başlamadıklarını, özgün metnin örül olduğu söyleşimcilik ilişkilerinin çevirisinde görünürlük ve görünmezlik arasında bir tercihte bulunmadıklarını düşündürmektedir. "Bir metnin çevirisinde sadece yerleştirme ya da yabancılaştırma stratejisinin tercih edildiğini düşünmek [...] bütünlüklü olmayabilir" ve yerleştirme stratejileri bir çevirmeni tam olarak görünmez yapmazken yabancılaştırma stratejileri de tam olarak görünür kılmayabilir (Taş, 2019, s. 119). Bu çalışmada elde edilen bulgular ve sonuçlar, yazın çevirmenlerine ve çevirmen adaylarına toplumsal olaylara yapılan göndergelerle söyleşimcilik ilişkileri oluşturan söylem ve göstergelerin çevirisine dair kuramsal ve uygulamalı bir öngörü kazandırmasının umulmasının yanı sıra bir kültürün edebiyat çoğuldizgesine giren çeviri metinlerin özgün kültüre ait unsurları

erek kültür okuruna da tanıtmayı başarması yönünden iki kültür arasında karşılaştırma yapmayı hedefleyen araştırmacılara çeviri değerlendirmesi yoluyla yazınsal karşılaştırma yapabileceklerini göstermektedir.

Kaynakça

- Appleby, A. B. (1980). The disappearance of plague: A continuing puzzle. *The Economic History Review*, 33(2), 161-173.
- Anrott, M. (2015). Hamlet and Amleth, Princes of Denmark: Shakespeare and Saxo Grammaticus as historians and kingly actions in the Hamlet/Amleth narrative. *The Hilltop Review*, 8(1), 35-44.
- Baker, M. (1992). *In other words*. Routledge.
- Bakhtin, M. (1981). *The dialogic imagination* (Çev. C. Emerson & M. Holquist). University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnaval'dan romana. Edebiyat teorisinden dil felsefesine seçme yazılar* (Çev. C. Soydemir). Ayrıntı Yayınları.
- Bakhtin, M. (2004). *Dostoyevski poetikasının sorunları* (Çev. C. Soydemir). Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1929'da yayımlandı).
- Bakhtin, M. (2005a). *Sanat ve sorumluluk. İlk felsefi denemeler* (Çev. C. Soydemir). Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1990'da yayımlandı).
- Bakhtin, M. (2005b). *Rabelais ve dünyası* (Çev. Ç. Öztekin). Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1965'te yayımlandı).
- Bate, J. (2011). *Shakespeare and Ovid*. Oxford University Press.
- Berk, Ö. (1999). *Translation and westernization in Turkey (from the 1840s to the 1980s)* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Warwick.
- Bloom, H. (1998). *Shakespeare the invention of the human*. Riverhead Books.
- Cummins, N., Kelly, M., & Ó Gráda, C. (2016). Living standards and plague in London, 1560–1665. *The Economic History Review*, 69(1), 3-34. <https://doi.org/10.1111/ehr.12098>.
- Çelik, K. (2023). Reading the allusions in Terry Pratchett's Wyrd Sisters through the lens of intertextuality and evaluating their Turkish translations. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (34), 74-88. <https://doi.org/10.37599/ceviri.1272724>.
- Dobrovolskij, D., & Piirainen, E. (2006). Cultural knowledge and idioms. *International Journal of English Studies*, 6(1), 27-41.
- Driscoll, R., Davis, K. E., & Lipetz, M. E. (1972). Parental interference and romantic love: The Romeo and Juliet effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24(1), 1–10.
- Even-Zohar, I. (2000). The position of translated literature within the literary polysystem. L. Venuti (Ed.), *The translation studies reader* içinde (ss. 192-197). Routledge.
- Frisch, A. (2013). *French literature*. Oxford University Press.
- Gale, C. L. (2016). *A study guide for Leonard Bernstein/Stephen Sondheim's "West Side Story"*. Cengage Learning.

- Goudarzi, A. (2021). Shakespeare and the Bakhtinian dialogism: The case of Othello. *B.A.S. British and American Studies*, (27), 27-37.
- Gökduman, U. C. & Karadağ, A. B. (2021). Retraduction et paratexte : Les retraductions interlinguales des *Misérables* dans l'Empire ottoman et leurs retraductions intralinguales dans la Turquie moderne. *Moderna språk*, 115(4), 50-70.
- Karadağ, A. B. (2013). Tanzimat dönemi'nden İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne kadın çevirmenlerin çeviri tarihimizdeki 'dişil' izleri. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 105-126.
- Logan, R. A. (2016). *Shakespeare's Marlowe: The influence of Christopher Marlowe on Shakespeare's artistry*. Routledge.
- Magnusson, L. (2004). *Shakespeare & Social dialogue. Dramatic language and Elizabethan Letters*. Cambridge University Press.
- Mallin, E. S. (2019). *Reading Shakespeare in the movies*. Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-030-28898-3_3
- Mazzarella, S. (1970). Proverbs and phrases in English connected with holding candles, or linking cats with candles. *Neuphilologische Mitteilungen*, 71(4), 683-689.
- Minutella, V. (2013). *Reclaiming Romeo and Juliet*. Brill Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789401209861_013
- Moorman, F. W. (1906). Shakespeare's ghosts. *The Modern Language Review*, 1(3), 192-201.
- Muir, K. (1960). *Shakespeare as collaborator* (2. Baskı). Routledge.
- Nurdan, G. T. (2020). *Postmodern Türk romanında krotesk* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Prunster, N. (2000). *Romeo and Juliet before Shakespeare*. Victoria University Centre for Reformation and Renaissance Studies.
- Pym, A. (1996). Venuty's visibility. *Target-Amsterdam*, 8(2), 165-177.
- Salihoğlu, B. (2019). *Türk tiyatrosunda karnavalesk ve grotesk sahneleme incelemeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Scarci, M. (2015). From Mariotto and Ganozza to Romeo and Guilietta: Metamorphoses of a renaissance tale. *Scripta Mediterranea*, (14), 3-14.
- Shakespeare, W. (1938) *Romeo-Jülyet* (Çev. M. Ş. Erden). Arkadaş Matbaası.
- Shakespeare, W. (1954). *The tragedy of Romeo and Juliet*. Yale University Press. (Birinci Baskısı 1917'de yayımlandı).
- Shakespeare, W. (1968). *Romeo ile Juliet* (Çev. A. T. Oflazoğlu). Bilgi Yayınevi.
- Shakespeare, W. (1984). *Romeo ile Juliet*. (Çev. Ö. Nutku). Remzi Kitabevi.
- Shakespeare, W. (2001). *Romeo ve Juliet*. (Çev. Y. Mardin). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taş, S. (2019). Çeviribilimde ikili karşılıkları yeniden değerlendirmek: Çevirmenin 'görünürlüğü' / 'görünmezliği' ve 'yerileştirme' / 'yabancılaştırma'. *Tarih Okulu Dergisi*, (XXXVIII), 94-121. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1505>

- Twigg, G. (1993). Plague in London: Spatial and temporal aspects of mortality. *Epidemic Disease in London*, (1), 1-17.
- Tymoczko, M. (2000). Translation and political engagement: Activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts. *The Translator*, 6(1), 23-47.
- Venuti, L. (1986). The translator's invisibility. *Criticism*, 28(2), 179-212.
- Venuti, L. (1995). *Translator's invisibility: A history of translation*. Routledge.
- Venuti, L. (2001). Strategies of translation. M. Baker (Ed.), *Routledge encyclopedia of translation studies* içinde (ss. 240-244). Routledge.
- Viñuela, E. (2020). Metanarratives and storytelling in contemporary mainstream popular music: Romeo and Juliet in the making of the star persona. *Text Matters: A Journal of Literature, Theory and Culture*, (10), 209-222. <http://dx.doi.org/10.18778/2083-2931.10.13>
- Wagner, L. (1883). Thumb-Lore. *The Antiquary*, (8), 149-151.